

BERECZ ÁGOSTON**Nyelvi jogok a dualista Magyarország igazságszolgáltatásában**

A dualista Magyarország a hosszú 19. század nyelvileg legváltozatosabb nemzetállamként viselkedő állama volt, ahol az államnyelvet a polgárok kevesebb mint fele vallotta anyanyelvének, és több mint kétötödük nem ismerte. Az 1868-as nemzetiségi törvény a bírósági eljárások nyelvét a felek nyelvéhez igazította, ám ezek a rendelkezések csak néhány évig maradtak hatályban, mielőtt a bírósági rendszer teljes átalakításon esett át. A kisebbségi aktivisták élesen támadták nyelvük háttérbe szorítását, amelyre a büntető esküdtszék bevezetését megelőző vita is reflektált. Az 1890-es években, az esküdtbíróságok bevezetésével a büntető és a szóbeli eljárások kibővítésével a polgári peres ügyekben, a kormány már nem halogathatta tovább hites bírósági tolmácsok kinevezését. A tolmácsolási díjakat a magyarul nem beszélő átlagpolgár számára magasan szabták meg, ami néhány más gyakorlati hátránnyal együtt különösen alkalmas volt rá, hogy az alávetett kulturális státuszt a nemzeti közösség elleni diszkriminációként tudatosítsa. Eközben a rendszer élén álló tisztviselők aggodalommal figyelték azon kényszerű engedményeket, amelyeket az alsóbb bíróságok tettek a nem domináns nyelveknek.

* Megköszönöm a firenzei Max Weber Program és a Közép-Európai Egyetem támogatását a tanulmány elkészítéséhez, Piotr Kisiel tanácsait és Kolozsi Ádám segítségét.

Az 1868-as nemzetiségi törvény 7. és 8. §-a nemcsak az állampolgárok bíróság előtti nyelvi jogait, de az ítélezés nyelvét is az 1861 óta érvényben lévő decentralizált, plurális nyelvi rezsimnek megfelelően szabályozta, az elsőfokú peres eljárások nyelvét az alperes, vádlott, illetve részben az adott törvényhatóság nyelvétől téve függővé. Ebben a rendszerben ugyanis a községeknek és a vármegyéknek módjuk nyílt saját nyelvpolitikájuk kialakítására; megválaszthatták hivatali gyakorlatuk nyelvét és azon nyelveket, amelyeket külső kommunikációjukban elismertek. Ehhez igazodva a nemzetiségi törvény jogot adott a jegyzőkönyv nyelvének megválasztására, illetve előírta, hogy az ítéletet az illető fél nyelvén kell kiadni, amennyiben az az adott törvényhatóságban elismert („jegyzőkönyvi”) nyelv.

A dualista rendszer érett szakaszában a tájékozottabb jogászok tudták, hogy „[a] nemzetiségi törvény rendelkezései [...] az *igazságszolgáltatás* terén [...] jó részt tárgyaltanokká váltak, mert a bíróságok államosításával az 1868: XLIV. törvenyzikk 13. §-a nyert alkalmazást, mely szerint »az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar«.¹ Az 1868-as törvény ugyanis még egy olyan igazságszolgáltatási rendszer gyakorlatát szabályozta, amely túlnyomóan vármegyei és községi bíróságokból állt – ezért volt kézenfekvő, hogy nyelvhasználatukat a vármegyékre és községekre érvényben lévő szabályokhoz igazítsák. A törvény 12. és 13. §-a, amely az állami, felsőbb bíróságok számára előírta a magyar nyelv használatát, ekkor még csupán a pesti kúriára és ítéletábrára vonatkozott. Az 1871. évi XXXII. tc. aztán elválasztotta az igazságszolgáltatást a megyei közigazgatástól, és a vármegyei bíróságok helyén háromszintű bírósági struktúrát hozott létre, hivatásos bírákkal és kinevezéses rendszerrel. Ekkor azonban a jogalkotók már diszkrétan megfeledeztek a nyelvi jogok kérdéséről. Így a provizórium nyelvi pluralizmusát fenntartó szabályok helyett automatikusan a nemzetiségi törvény fent idézett 13. §-a lépett hatályba, amely

¹ MERCATOR: *A nemzetiségi kérdés és a magyar birodalmi eszme*. Ráth, Budapest, 1908. 61.

az állami bíróságok kizárólagos hivatalos nyelvvévé a magyart tette – bármit is jelentett ez pontosan.

A gyakorlatban persze kényelmetlen helyzetet teremtett, hogy az alkotmányos berendezkedés alapját képező törvény egyes rendelkezései holt betűvé váltak, később ráadásul törvényekkel és rendeletekkel írták felül őket. A magyar kormányok – a nemzetiségi törvény eltörlésére irányuló mozgalmak ellenére – nem vállalták annak ódiúmat, hogy ezeket a rendelkezéseket formálisan is hatályon kívül helyezték. A kisebbségi aktivisták természetesen tudatában voltak az irányadó jogértelmezésnek.² Ők azonban az 1880-as évektől a nemzetiségi törvény szelleméhez mint magasabb jogforráshoz fellebbeztek. Ezzel nemegyszer a status quónak elkötelezett jogalkalmazókat is zavarba hozták, annál is inkább, mivel a részletek – hogy mit is jelentett a „kizárólagos” magyar hivatalos nyelv – többnyire szokáson és gyakorlati kompromisszumokon alapultak. Talán ugyanez a zavar tükröződik abban, hogy még egy 1884-ben megjelent alkotmányjogtankönyv is kommentár nélkül ismételte meg a nemzetiségi törvény vonatkozó passzusait.³ A hasonló kompendiumok többsége viszont az ismertetett jogértelmezést vette át: a bírósági rendszer 1872-es átalakítása egyedül a 13. §-t hagyta hatályban,⁴ a jegyzőkönyvek nyelve minden állami bíróságnál magyar, az ítéleteket magyarul kell kiadni stb.⁵ Egy, az időszak végén megjelent mű nyugtázza a kérdést korábban övező kétértelműséget, de kijelenti, hogy az 1911-es új polgári perrendtartás minden kételyt megszüntetett a kizárólagos magyar bírósági nyelv körül.⁶

A magyar történetírás apologetikus változatai legalább az 1940-es évek óta a nemzetiségi törvény prizmáján keresztül igye-

² Robert William SETON-WATSON [SCOTUS VIATOR álnév alatt]: *Racial Problems in Hungary*. Constable, London, 1908. 431.

³ KORBULY Imre–FÉSŰS György: *Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere*. Eggenberger, Budapest, 1884. 149–50.

⁴ KISS István: *Magyar közjog: magyar államjog*. Érsek-lyceumi könyvnyomda, Eger, 1886. 214.

⁵ FERDINANDY Géza: *Magyarország közjoga: alkotmányjog*. Politzner, Budapest, 1902. 286–87.

⁶ NAGY Ernő: *Magyarország közjoga: államjog*. Athenaeum, Budapest, 1912–1914. 167.

keznek láttatni a dualizmus korának nyelvpolitikai gyakorlatát.⁷ Úgy tűnik, ez a hagyomány ma is sűrűn burjánzik, elsősorban a jogtörténeti és kisebbségpolitikai szakirodalomban.⁸ Mivel azonban a nemzetiségi törvényről a legelterjedtebb történészi közhely mégiscsak az, hogy nem tartották be, az elfogulatlanabb szakirodalmat a tárggyal kapcsolatban inkább óvatos tanácsstalanság jellemzi.

Jelen cikk mutatvány egy hosszabb, angol nyelvű kéziratból, amely az explicit és implicit, központi és helyi nyelvpolitikákat vizsgálja a különböző hatalmi ágakban és a közigazgatás különböző szintjein a dualista Magyarország keleti, ma többnyire Romániához tartozó harmadán. Legtöbb példám ezért román többségű vidékekről való. (Ehhez kapcsolódóan megjegyzem, hogy a *kisebbség*, *kisebbségi nyelv* terminusokat nem a számbeli, hanem a politikailag nem domináns kisebbség értelmében használom, a kor közbeszédében és a magyar történetírásban bevett *nemzetiség* és derivátumai helyett.) Mivel a román és az erdélyi szász politikai mozgalom a legerősebb volt a kor Magyarországon, önálló intézményrendszerekhez és részben eleve erős, részben a kor folyamán megerősödő saját írott kultúrához kapcsolódva, ez a nézőpont sarkítottan ragadja meg a nemzetállami nyelvpolitika és a soknyelvű valóság közötti konfliktust. Itt azonban nem célom, hogy bemutassam, a magyar államnacionalizmus és a kisebbségi nacionalizmusok képviselői miképpen inszceníroztak akár tételes jogokat, akár egyetemes normákat. Ehelyett csupán a valóban érvényesülő szabályoknak, azok genezisének és a mindennapi gyakorlat egyes aspektusainak ismertetésére törekszem.

⁷ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika: tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Minerva, Kolozsvár, 1944.

⁸ NÁDOR Orsolya: *Nyelvepolitika: a magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Books in Print, Budapest, 2002; ANDRÁSSY György: Az 1868. évi XLIV. törvénycikk mai szemmel, elméleti megközelítésben. In: NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Gondolat, Budapest, 2020. 11–40.; MARÁCZ László: Multilingualism in the Transleithanian Part of the Austro–Hungarian Empire (1867–1918): Policy and Practice. *Jezikoslovlje*, 2012/2. 269–298.

Az elemzéshez felhasználtam a korban alkalmazott különbözőségételt belső és külső ügyviteli nyelv között. A nyelvválasztás hivatali kontextusai közül az előbbihez tartozott a bírósági iratok többsége és az igazságügyi hivatalok közötti kommunikáció, míg utóbbi a hivatalok és a felek közötti írásos és szóbeli interakciót foglalta magába. A békés hétköznapokban, főként, amikor gyakorlati szempontok érvényesültek, a külső szféra nyelvileg jóval változatosabb képet mutatott, mint a belső, nyelvpolitikai fordulatok idején pedig elsőként engedett be korábban kiszorított nyelveket. Ugyanakkor sokkal hálásabb terepet jelentett a nyelvválasztás körüli szimbolikus csörték és szimbolikus erőszak számára, amelyek a kettős monarchia mindkét felén gyakran kerültek előtérbe.

Egynyelvű igazságszolgáltatás felé

A peres eljárások Erdély nagy részén a kora újkor óta magyar nyelvűek voltak, a szűkebb Magyarországon pedig az 1830-as és 1840-es években fokozatosan azzá tették őket. A magyar nyelv egészen az 1870-es évekig nem bírt ilyen szereppel az erdélyi Királyföldön és a Katonai Határőrvidéken. A kisebbségi nemzeti mozgalmak szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult, hogy a bécsi udvar a német nyelv nyolc-tíz éves, kényszerű uralma után, 1861-ben plurális nyelvpolitikát vezetett be. Ez ugyan a szlovák esetében például nem okozott áttörést, de a román nyelv a rá következő években szerepet kapott a legtöbb románok lakta megye adminisztrációjában.⁹ Ezek a megyék mintegy tíz évig rutinszerűen tárgyaltak pereket románul, ami ebben az időszakban még többnyire írásbeli kommunikációból, periratok küldözgetéséből állt. Így a magyar nyelv kizárólagos bírósági nyelvvé tételét nemcsak a német (elsősorban a szász), de a román jogászártelmiség is egyértelműen és joggal mint korábban élvezett jogok elvesztését élte meg.

⁹ Milutin PEROVIĆ: A szlovák nemzeti mozgalom a XIX. század második felében és a XX. század elején. *Létünk*, 1976/6. 119., 121.

Míg más szférákban már a nemzetiségi törvény szűkített a gyakorlatban érvényesülő nyelvi pluralizmuson, az igazságszolgáltatásban nagyjából a status quót szentesítette. A kiegyezés utáni első politikai perek egyikében a marosvásárhelyi ítélőtábla 1868-ban még románul adta ki az Erdély Magyarországhoz csatolása ellen tiltakozó úgynevezett *Pronunciament* aláírói eleni ítéletét.¹⁰ Ioan Slavici később 1873-at jelölte meg a fordulat éveként, ameddig a román felek pereiben román bírák ítéleztek egészen a pesti felsőbb bíróságokig, és a különböző értesítéseket is románul adták ki.¹¹ Ez az időszak bizonyosan eltartott az 1876-os megerendezésig néhány olyan közigazgatási egységben, ahol a románt még széles körben használták hivatali nyelvként. „Még ítélet is hozatott román nyelven” – méltatlankodott a két világháború közti magyar krónikás lelkész az 1870-es évek naszódi és óradnai járásbíróságára utalva.¹²

A nemzetiségi törvény 7. és 8. §-ában lefektetett nyelvi jogok továbbra is hatályosak maradtak a községi bíróságokra nézve, amelyek a legkisebb tárgyértékű, úgynevezett bagatell pereket tárgyalták első fokon. Hogy elméletben mi maradt belőlük hatályos az állami bíróságoknál, az egyrészt a „felsőbb bíróság” definícióján múlott, másrészt annak értelmezésén, hogy milyen körre vonatkozott az ezek számára előírt magyar nyelvűség. Az 1869. évi IV. tc. 6. §-a megerősítette, hogy a nemzetiségi törvény magyar bírósági nyelvet előíró 13. §-a „ezentul is csak a felsőbb bíróságokra értetik”. Ez a kitétel a bírósági rendszer fokozatos bővítésével egyre nehezebben értelmezhetővé vált, miközben az

¹⁰ Corneliu Mihail LUNGU: *De la Pronunciament la Memorandum, 1868–1892: mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*. [A *Pronunciament*től a *Memorandum*ig, 1868–1892: a *Memorandum*-mozgalom, a románok nemzeti harcának kifejeződése.] Arhivele Statului, București, 1993. 72–76.

¹¹ *Tribuna*, 1885. október 17./29. Vö. Teodor V. PĂCĂȚIAN: *Cartea de aur sau Luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*. [Az arany könyv, avagy A magyar korona országaiban élő románok nemzetpolitikai harcái.] 7. kötet. Tipografieii arhidiecezane, Sibiu, 1913. 45.

¹² GERGELY Ferenc: A megoldott kévék: a Nagysajói Református Egyházmegye szörványainak állapotrajza az 1934. évben. *Magyar Kisebbség*, új folyam, 2000/3. Forrás: <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000305.pdf> (Letöltve: 2020. 11. 10.).

újabb jogszabályok eltökélten mellőzték a kérdést.¹³ 1890-ben végül még a pesti királyi táblát is decentralizálták, és amikor az új temesvári ítélőtábla visszadobott egy románul megírt beadványt, ezt a nemzetiségi törvény szigorú értelmezése szerint is joggal tette, hiszen valóban „felsőbb bíróság”-nak számított.¹⁴

A „felsőbb bíróságok” halmazába az új rendszer alsó szintjét képező járásbíróságokat lett volna a legnehezebb beszuszakolni. A kinevezéses rendszer és a magyar középosztály önbizalma azonban ott is gondoskodtak róla, hogy a magyar nyelv egyeduralkodóvá váljék mind az ítélkezésben, mind a belső ügyintézésben. Hogy a kor magyar jogásztársadalma milyen nyilvános véleményt tartott megengedhetőnek, jól mutatja, hogy az általam ismert reflexiók nem is tértek ki a belső bírósági nyelvre.¹⁵ Egy eperjesi járásbírósági albíró 1897-ben fölvetette, hogy elsőfokú ügyekben a kisebbségi nyelvű beadványok elutasításának nincsen törvényes alapja. Ezt borosjenői kollégája azzal utasította vissza, hogy a nemzetiségi törvény 7–12. §-a csak az „autonóm bíróságok”-ra vonatkozott, az állami bíróságok felállításával hatályát veszítette, és a belföldről érkező beadvány „feltétlenül a limine visszautasítandó, ha nem az állam hivatalos nyelvén van szerkesztve”.¹⁶

Első lépésként, mint említettem, 1872 után visszaszorították a román mint bírósági nyelv használatát. Ezzel párhuzamosan több törvényszék az ügyvédek román és német nyelvű beadványait is elkezdte visszautasítani.¹⁷ A minisztérium szász

¹³ *Büntető Jog Tára*, 1897/34. 167–168., 199–200., 281–283.; uo. 1897/35. 1–6.

¹⁴ Uo. 1898/37. 176.; ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900): ítélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2006. 19–136.

¹⁵ FERDINANDY Géza: I. m. 286.

¹⁶ A bírósághoz benyújtandó beadványok nyelve. *Büntető Jog Tára*, 1897/34. 167–168., 199–200. (innen az idézet); 281–283.; uo. 1897/35. 1–6.

¹⁷ KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. 1. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 373.; Friedrich TEUTSCH: *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk*. 4. kötet. 1868–1919: *Unter dem Dualismus*. Böhlau, Köln, 1984. 8.; Nicolae JOSAN: *Memorandistul moș Rubin Patiția (1841–1918)*. [Rubin Patiția móc memorandista, 1841–1918.] Altip, Alba Iulia, 2002. 36.; *Képviseelőházi napló*, 1872. 8. kötet, 203.;

és román ügyvédek panaszára válaszul védelmébe vette ezt az eljárást.¹⁸

Nagyobb falat volt a német bírósági nyelv felváltása magyarral a volt Királyföld és Katonai Határőrvidék területén, már csak azért is, mivel a helyi jogászok többsége nem tudott eléggé magyarul. Egy kolozsvári lap mint furcsaságról számolt be róla 1876-ban, a szász területi autonómia felszámolásának évében, hogy a szászsebesi járásbíróság még nem hozott egyetlen magyar nyelvű ítéletet sem, és a nagyszebeni törvényszék ügykezeléséből csak 1880-ban sikerült eltávolítaniuk a német nyelvet.¹⁹

Még tovább tartott az új bíróságoknak, amíg az állampolgárokat sikerült rászorítaniuk arra, hogy beadványaikat magyar nyelven szerkesszék, különösen ott, ahol sem a magyar nyelvű bíraskodásnak nem volt hagyománya, sem erős magyar középosztály nem létezett. A volt második erdélyi román határőrezred területén fekvő óradnai járásbíróságra még 1891-ben is csak román nyelvű keresetek érkeztek be, legalábbis az abból az évből fennmaradt negyvennyolc kereset mind román nyelvű.²⁰ Egy besztercei albíró közlése szerint 1902-ben még az összes Beszterce-Naszód vármegyei járásbíróság elfogadott román és német nyelvű beadványokat magánfelektől.²¹ Az óradnai helyzet 1910-re drasztikusan megváltozott. A forrás sokatmondó, hiszen kiderül belőle, hogy a kolozsvári ítélőtábla elnöke évente gyűjtött adatokat az erdélyi bíróságoktól a magyar nyelv „érvényesüléséről”. A járásbíróság kimutatása szerint 1909-ben magánfelek már kizárólag magyar nyelvű beadványokat adtak be, ami nyil-

Ioan SLAVICI: Lumea prin care am trecut. [A világ, amelyben éltem.] In: Uó: *Opere*. [Művei.] 9. kötet. *Memorialistica, Varia*. Scriitori Români-Minerva, București, 1978. 249–250.; *Jogtudományi Közlöny*, 1876/2. 16. és uo. 1876/3. 28.; HAMAR Mária: A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről. *Századok*, 1976/1. 99.

¹⁸ *Jogtudományi Közlöny*, 1876/3. 28.

¹⁹ *Magyar Polgár*, 1876. augusztus 5. 3.; *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1881. július 14. 2300.; Adolf Zay beszéde a képviselőházban 1881. március 29-én. In: KEMÉNY G. Gábor: I. m. 640.; *Preussische Jahrbücher*, 1881/47. 45.

²⁰ Arhivele Naționale României (a továbbiakban ANR) Bistrița, Fond judecătoria cercuală Rodna 1/1881 (recte 1891!).

²¹ TÓTH György: A bíróságok nyelvéről a polgári perrendtartás vonatkozó intézkedéseivel kapcsolatban. *A Jog*, 1902/37. 257.

ván az „eddig irányelvek tapintatos kitartó betartásá”-nak volt köszönhető.²² A eljárás nyelvi összetétele nem változott jelentősen, és a következő évi népszámlálás szerint csak a lakosok valamivel több mint tizenöt százaléka tudott magyarul. A következő évben aztán az új polgári perrendtartás már elő is írta a magyar nyelvű keresetleveleket.²³

A községi bíróságok illetékessége megmaradt a harminc forint (1911-től ötven korona) tárgyérték alatti ügyekben. Egy kisváros községi bíróságának ügyforgalma évi pár száz körül volt. Viszonylag szabad nyelvhasználatuk abból fakadt, hogy községi intézmények voltak, ahol leggyakrabban a magyar nyelvet nem ismerő választott tisztviselő (a községi bíró, polgármester, vagy az ügynevezett törvénybíró) ítélkezett. Saját használatukra két- vagy többnyelvű, illetve kizárólag kisebbségi nyelvű nyomtatványokat rendszeresítettek, akár több változatban is, fellebbezés esetén pedig kisebbségi nyelvű perirataikat terjesztették föl a járásbíróságokhoz.²⁴

Úgy tűnik, a korszak végén – a községi adminisztrációval egyetemben – ebből a békebíróságokkal rokon intézményből is elkezdtek kiszorulni a helyi nyelvek. 1905-ben a nagyszebeni városháza már öt éve folytatott állóháborút a helyi bíróságokkal, amiért német nyelvű átíratait és a perekhez benyújtott okiratokat visszaküldték lefordításra, az óradnai járásbíróság említett, 1910-es kimutatásából a kolozsvári ítélőtábla elnöke pedig megnyugvással vehette tudomásul, hogy „most már a községek egy részétől a kis polgári perekben is magyar nyelvű [jegyző]könyvek érkeznek be”.²⁵

²² ANR Bistrița, Fond judecătoria cercuală Rodna 170/1910, 2.

²³ 1911: I. tc., 134. §.

²⁴ 1868: LIV. tc.; 1911: I. tc.; ANR Timișoara, Fond Primăria orașului Lugoj 1/1886. 1–4.; ANR Brașov, Fond Breasla cizmarilor din Brașov, 24. csomó, 25 és 25. csomó, 99; ANR Bistrița, Fond Judecătoria cercuală Rodna 1/1881 [recte 1891!], 1, 4, 14–15 és 18; ANR Timișoara, Fond Primăria orașului Lugoj 1/1886; ANR Bistrița, Fond Primăria orașului Năsăud, I. Juridic 15/1901, 1–2, 9, 44 és 54–55; ANR Brașov, Fond Primăria Șinca Nouă 28/1910, 1; uo. Fond Primăria Ticușul Vechi 2/1902–14, 17.

²⁵ CZIPOTT György: Az államnyelv érvényesülése nemzetiségi vidékeken. *A Jog*, 1905/20. 154.; ANR Bistrița, Fond Judecătoria cercuală Rodna 170/1910, 2–3.

Bírák és ügyvédek

A magyar bíróságok a kezdeti szakaszban azért tudtak elintézni román nyelvű beadványokat és románul ítélni, mert voltak bíráik, főként természetesen románok, akik nemcsak jól ismerték a nyelvet, de képesek és hajlandóak voltak használni az akkoriban dívó nyelvi normát és jogi szaknyelvet is. Még a pesti felsőbb bíróságokon is ült hét részben vagy egészben román nyelvű családból származó bíró, akik a románul lefolytatott pereket felülvizsgálták.²⁶

Ez is megváltozott az 1870-es években, amikor a kormányzat hozzálátott, hogy a román bírákat elhelyezze a románok lakta vidékekről, megsértve a nemzetiségi törvény 27. és az 1869. évi IV. tc. 4. §-ában kimondott elvet, hogy „a kinevezések az első folyamodású törvényszékeknél és az egyes bíróságoknál [...] az illető törvényszéki kerületben lakó különböző nemzetiségi egyénekre való méltányos tekintettel történjenek”. A törvény ugyan nem engedte meg, hogy a bírákat akaratuk ellenére áthelyezzék, 1875-ben és 1876-ban mégis egy sor ilyen intézkedés történt. Azokat, akiket nem lehetett nyugdíjazni vagy elégtelen képzettség miatt elbocsátani, gyakran távoli, magyar nyelvű városokba helyezték.²⁷ Míg a kisebbségi nyelvek eltávolítása az ítélezésből és általában a bíróságok belső ügykezeléséből beleillik a nyelvi racionalizáció, az erőforrásokat optimalizáló nyelvpolitika modelljébe, ezek a lépések még abból is kilógnak.²⁸ A kormányzatnak nem is annyira nyelvpolitikai céljai voltak velük. Inkább a kisebbségi értelmiségtől való félelem motiválta őket, amelyet – ahol lehetett – igyekeztek azzal közömbösíteni, hogy távol tartották lehetséges

²⁶ Ion Alduleanu, Ioan Pușcariu, Ioan Faur, Iosif Gall, Atanasie Cămpenariu, Mihai Bésán és Emanuil Gozșdu.

²⁷ *Albina*, 1876. augusztus 5. 17.; Felicia Mariana ADĂSCĂLIȚEI: *Comitatul Zarand (1861–1876)*. [Zaránd megye, 1861–1876.] Doktori értekezés. Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, 2012. 78.; Valeriu BRANIȘTE: *Amintiri din închisoare*. [Emlékezések a börtönből.] Minerva, București, 1972. 34.; Ioan OROS alias RUSU: *Memorii*. [Emlékezések.] Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1989. 180.; *Képviselőházi napló*, 1878. 5. kötet, 363.

²⁸ Alan PATTEN: *Political Theory and Language Policy*. *Political Theory*, 2001/5. 695.

tömegbázisától. A kisebbségi bírák társasági élete és politikai nézetei később is kedvelt tárgyai maradtak a nyilvános politikai följelentéseknek, néhány magyar politikus szemében pedig nem létezett olyan távoli sarka az országnak, ahol egy kisebbségi bíró ne jelentett volna veszélyt a magyar szupremáciára.²⁹

Ezek az intézkedések a pályát választó kisebbségi fiatalok körében tartósan népszerűtlenné tették a bírói pályát. Egyre kevesebb jogvégzett román és erdélyi szász akart és tudott belépni a bírói karba. Az 1900-as népszámláláskor ötvennyolc (2,3%) bíró vallotta magát román és harminchárom (1,3%) német anyanyelvűnek.³⁰ A más kisebbségi hátterű bírák vagy asszimilálódtak a magyar középosztályi miliőbe, vagy körültekintésből magyarnak nyilvánították magukat, és ezért alig jelennek meg a számsorokban. Az értékek valamivel magasabbak a teljes igazságügyi személyzet körében – 3,4% német, 2,8% román és 1,5% szerbhorvát anyanyelvű –, ám a 222 ügyész közül csak három vallotta magát német, egy román és egy szerb anyanyelvűnek.³¹ A többi kisebbség ismét csaknem láthatatlan a statisztikában, mint ahogy Erdélyen kívül a németek is.

Az államosított bírósági rendszerben az első évtized után csak az alsó fizetési osztályok betöltésénél várták el néha a helyi nyelv szóbeli ismeretét. Mivel a bíróságok jellemzően városokban vagy olyan helyeken működtek, ahol magyar nyelvű középosztály élt, a kisebbségekből származó bírák és ügyészek számának csökkenésével a kisebbségi nyelvek ismerete is romlott az igazságügyi apparátusban. Az 1900-as években már egyre több magyar közíró és politikus szorgalmazta, hogy a tisztviselői állásokat olyan magyarokkal töltsék föl, akik beszélik a helyi nyelveket. Ez ugyan sohasem vált koherens központi politikává, de a kormányservek a koalíciós években felhívásokat bocsátottak ki a kisebbségi nyelvek elsajátítására. Nem valószínű, hogy a bírák emiatt fogtak volna hozzá a nyelvtanuláshoz, de meglévő nyelv-

²⁹ Például BARTHA Miklós *Összegyűjtött munkái*. 3. kötet. Benkó, Budapest, 1910. 80–81.; HOLLÓ Lajos: *A közigazgatás rendezése a megyékben, városokban és községekben*. Grill, Budapest, 1891. 175–82.

³⁰ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1906/16. 168–171.

³¹ Uo. 174–175., 178–179.

tudásukra elkezdtek szakmai kompetenciaként tekinteni. Talán ennek is köszönhető, de valós trendeket is tükrözhet, hogy az 1910-es népszámláláskor a magyar egynyelvűek bevallott aránya a bírák és ügyészek között tizenöt-husz százalékponttal volt alacsonyabb nemzetiségi, mint magyar többségű vidéken.³² (31% az Alföld magyar többségű vidékein és 41% a Székelyföldön, ezzel szemben a Felvidéken 8%, a Székelyföld nélküli Erdélyben 4% és a Bánátban 12%.)

A bírói és ügyészi karhoz képest kifejezetten sok kisebbségi dolgozott ügyvédként. 1900-ban az ügyvédek 4,9%-a vallott be román, 2,2%-a német, 2,0%-a szerb-horvát és 1,6%-a szlovák anyanyelvet.³³ A számok többé-kevésbé arányban állnak az adott nemzeti mozgalmak erejével. Sokan voltak az ügyvédek között elkötelezett kisebbségi aktivisták – „főállású kisebbségiek”³⁴ –, akik a kiszolgáltatott parasztok jogi védelmére mint a nemzeti politizálás egyik eszközére tekintettek. Jogi szakértökként és magas szintű kétnyelvűekként segítségük duplán értékes volt nem magyar ügyfelek számára, akiket a bírósági nyelv ismeretének hiánya kétszeresen nehéz helyzetbe hozott a törvény előtt. Kisebbségi, de magyar szerzők is úgy látták, hogy a nem magyarok olyan csip-csup ügyekben is segítségre szorultak, amelyekben a magyar nyelvűek maguk is eligazodtak, hiszen még egy egyszerű keresetet vagy beadványt sem tudtak önállóan megfogalmazni.

A magyar ügyvédek mindenütt többséget alkottak az ügyvédi kamarákban, ami (bár az ügyvédek sokféle szolgáltatást nyújtottak) azt sugallja, hogy a kisebbségiek többnyire mégis magyar (inkluzíve zsidó) jogi képviselőkhöz fordultak. A helyi nyelv ismeretének nagyobb jelentősége volt az ügyvédek számára, mint a bírának vagy az ügyésznek. Ebbéli hiányosságaikon ügyvédjelöltek vagy írnokok alkalmazásával segíthettek, és az álláshirdetésekből valóban meg is jelent elvárásként a kisebbségi nyelvismeret. 1906 és 1914 között harminckét ügyvéd keresett

³² *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1915/56. 730–731.

³³ *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1906/16. 192–193.

³⁴ Irina LIVEZEANU: *Cultural Politics in Greater Romania*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1995. 153.

szlovákul és húsz románul tudó ügyvédjelöltet vagy írnokot az *Ügyvédek Lapja* című szakmai fórumban.

Az állam az ügyvédi gyakorlatra is kiterjesztette nyelvi korlátozásait. Az ügyvédek 1875-ben utasították arra, hogy a tárgyalóteremben – bármely fokon – magyarul beszéljenek és írjanak.³⁵ Ez néhány évtizedre nyitva hagyott egy kiskaput: ha a felperes vagy vádlott nem ügyvédre bízta védelmét, az bármely hazai nyelvet használhatott.³⁶ Ezt a kiskaput a bűnvádi perrendtartás 1896-os és a polgári perrendtartás 1911-es reformja zárta be. Egy 1876-os miniszteri rendelet azt is előírta, hogy az ügyvédek magyarul vezessék az ügyvédi könyveket, amelyekbe minden, az ügyfelek érdekében tett lépésüket beírták.³⁷ Ez azonban nem jelentette azt, hogy az ügyvédi irodák teljes ügyvitele magyarul zajlott volna.³⁸ Végezetül, 1911-től az ügyvédi meghatalmazásokat is magyarul kellett kiállítani.³⁹

Ahogy a szóbeliség egyre nagyobb térhez jutott az igazságszolgáltatási folyamatban, úgy az ügyvédi gyakorlathoz is elengedhetlenné vált a magyar nyelv magabiztos és rugalmas használata. A magyar nyelvűségre való átállás főként az 1876-ban feloszlott erdélyi Királyföld ügyvédjeit érintette súlyosan, közülük is azokat, akik az 1850-es és 1860-as években kezdték a pályájukat. A törekvőbb ifjú szász jogászok korábban a marosvásárhelyi táblán igyekeztek elsajátítani a magyar nyelvet, de egészen az 1870-es évek elejéig nem láthatták előre, hogy a magyar nyelvismeret a jogi praxis feltételévé válik.⁴⁰ A legtöbb királyföldi a nagyszombati jogakadémián, a bécsi vagy a grazi egyetemen tanult jogot. (Előbbiben a képzést az 1870-es években fokozato-

³⁵ 32710/1875. sz. BM-rendelet. Idézi Aurèle C. POPOVICI: *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*. Payot, Lausanne, 1918. 136.

³⁶ Valeriu BRANIȘTE: I. m. 234. Vö. *Büntető Jog Tára*, 1889/17. 358.

³⁷ *Magyarországi rendeletek tára*, 1876. 45.

³⁸ ANR Deva, Fondul personal Toma Ienciu.

³⁹ 1911: I. tc., 100. §.

⁴⁰ PONORI THEWREWK József: *Honbarát*. Belnay, Pozsony, 1834. 119.; Heinrich SCHUSTER: *Das Sächsisch-Regener Gymnasium: Eine kulturhistorische Studie*. In: *Programm des vierklassigen evang. Gymnasiums A. B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen am Schluß des Schuljahres 1889/90*. H. n., 1890. 16.

san magyar nyelvűvé tették, majd 1885–1887-ben bezárták.)⁴¹ Mindez ahhoz vezetett, hogy a századfordulón Nagyszébenben sok szász ügyvéd tört magyarsággal védte ügyfeleit.⁴²

Vita az esküdtbíróságok körül

A büntető esküdtszék kérdése szembesítette a magyar jogi szakírókat a legtisztábban a soknyelvűség kihívásával, és a korszak egyetlen jelentősebb, elhúzódó belső polémiáját idézte elő nyelv és bíróságok viszonyáról. A kezdeti ingadozás után a döntéshozók a polgári egyenjogúság liberális eszményének rovására kiálltak a kizárólagosan magyar nyelvű ítélkezés mellett, egyúttal a magyar nyelvismeretet a polgári jogok gyakorlásának a feltételévé tették.

Az esküdtszék intézménye iránti lelkesedést, amely az 1840-es évek reformnemzedéke körében még népszerű programpont volt, az 1848–1849-es etnikai polgárháború és az 1860-as évek nemzetiségi versengése alaposan lehűtötte. Mivel számot vetettek azzal, hogy Magyarország soknyelvűsége olyan adottság, amelyen nincs módjukban változtatni, a magyar politikusok és jogászok többsége a kiegyezés táján alkalmatlannak tartotta az esküdtszéket a magyar viszonyok között. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy közös nyelv híján az esküdtszékek csak tolmács közvetítésével tanácskozhatnak, ez pedig túl költséges megoldásnak tűnt.⁴³

A kiegyezés után ezért csak kilenc ügynevezett sajtótörvényszéket szerveztek, amelyek a valláserkölc, az uralkodó, az alkotmány vagy a törvényes rend elleni izgatás, a közbéke elleni lázítás és személyes rágalmazás ügyében emelt vádak tárgyalták.⁴⁴ Az ügyészségek a gyakorlatban a függetlenségi, szocialista,

⁴¹ P. SZABÓ Béla: Miniszteri előterjesztés a nagyszébeni királyi jogakadémia megszüntetése tárgyában I. Ferenc József előtt és annak parlamenti előzményei. *Gerundium*, 2012/1–2. 74–104.

⁴² Hun levelek. *Magyar Polgár*, 1900. december 14. 7.

⁴³ ANTAL Tamás: I. m. 220–221.

⁴⁴ Uo. 222–243., illetve 187., 190–191.; 1848: XVIII. tc.

kisebbségi nacionalista és antiszemita sajtó korlátozására használták ezt a felhatalmazást.⁴⁵ Több sajtótörvényszék rendszeresen tolmácsra szorult, különösen miután a nagyszabeni sajtótörvényszéket a kormány politikai okokból fölszámolta.⁴⁶ Román értelmiségi körökben ugyanis az 1880-as és 1900-as évek között becsületbeli kérdésnek számított, hogy politikai perekben ragaszkodjanak a román nyelvű védőbeszédhez és tanúskodáshoz.

A büntető esküdtbíróóságok bevezetése valószínűleg nem került volna újra terítékre, ha angliai tanulmányútja során nem szegődött volna az intézmény hívévé a jogtudós és későbbi igazságügy-miniszter, Szilágyi Dezső. Míg a közvéleményt a sajtó könnyen az ügy mellé állította azzal, hogy a civilizáció ismérveként állította be az esküdtszéket (hiszen a civilizált Európában csak Spanyolország és Hollandia jogrendszere nem ismerte), a nyelvi akadályokra hivatkozó ellenérvek újra felbukkantak. Az esküdtszék hívei kezdetben tolmácsokkal igyekeztek volna orvosolni ezt a nehézséget, de néhány cikk már viszonylag korán azt javasolta, hogy az esküdtek körét korlátozzák a magyarul tudókra.⁴⁷

Állítólag maga Szilágyi is aggodalmának adott hangot a nyelvismereti kritériumnak a rendszerbe való beemelésével szemben, sőt azt sem pártolta, hogy az intézményt kiterjesszék a nem magyar végekre, mert attól tartott, hogy az a magyarul nem beszélő tömegek egészségtelen, „feudális” alávetéséhez vezetne a magya-

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) W12. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1885. február 27., 10. Vö. *Magyarországi rendeletek tára*, 1867. 132. A kisebbségi szerzők ellen jórészt magyar lapok sajtószemléje alapján indítottak eljárást, amely gyakran kimondottan feljelentésszámba ment. Az ügyészségeknek ugyanis nem volt hozzá kapacitásuk, hogy a kisebbségi sajtót eredetiben figyelemmel kísérjék. Vö. MNL OL K26. 1416/1893; NÁNÁSI László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, 2010. 213. Forrás: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/895/1/Nanasi_Laszlo_ertekezes.pdf (Letöltve: 2020. 11. 15.).

⁴⁶ Uo. 187., 190–191.; 1848: XVIII. tc.; MNL OL W12. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1885. február 27., 10. Vö. *Magyarországi rendeletek tára*, 1867. 132.

⁴⁷ ANTAL Tamás: I. m. 222–43.

rul beszélő kevesek uralmának.⁴⁸ Ugyanezt a nézetet képviselte az *Ellenőr* hasábjain Beksics Gusztáv, újabb és újabb vitapartnerekkel csatázva. A *Pesti Napló* erdélyi levelezője például lefitymálta az esküdtszék bevezetése előtt álló akadályokat, kijelentvén, hogy a helyi nem magyar többség még olyan erdélyi városokban is képes magát magyarul megértetni, mint Gyulafehérvár vagy Nagyszében.⁴⁹ Beksics az 1880-as népszámlálás még kiadatlan adataival cáfolta ezt az önkényes állítást. Még kevesebben beszélnek magyarul a falvakban, tette hozzá, márpedig igazságtalan lenne az esküdtek jegyzékét a városlakókra leszűkíteni. Függetlenül esetleges előnyeitől, vonta le a következtetést, az esküdttbírósnak nincs helye a magyar jogrendszerben, mert a jogegyenlőség elvét ellentétbe hozná az államnyelv elsőbbségével: „az összes lakosság felét, több mint hatmillió embert kellene igazságszolgáltatási páriává aláznunk, hogy az esküdtszéki intézményt megvalósítsuk, vagy a magyar nyelvet áldozatul oda-dobnunk”.⁵⁰ A hatékonyságot szem előtt tartva az erdélyi esküdttbíróságoknak románul kellene tanácskoznuk, tette hozzá, hogy az ötlet látszólagos képtelenségével húzza alá a terv kivitelezhetetlenségét.

A reform előkészületei 1888-ban kezdődtek meg, és a vita is újra fellobbant körülötte. Jeszenszky Sándor marosvásárhelyi alügyész 1889-es véleménycikkében tüzetesen szemügyre vette az esküdtszék elleni érveket. Nemcsak elismerte a tolmácsokon keresztül lefolytatott tárgyalás hiányosságait, de jócskán el is túlozta azokat, azon meggyőződés alapján, hogy méltányos igazságszolgáltatási rendszer csak egynyelvű társadalomban működhet zökkenőmentesen. Úgy vélte, hogy ha az esküdt a tolmácsokon keresztül megértett vallomásokra alapozza ítéletét, az sérti a közvetlenség elvét, és justizmordhoz, a vádlottak kiszolgáltatásához, végső soron pedig a jogrend, a személyi és vagyon-

⁴⁸ Nem találtam meg az eredeti helyet. Idézi KENEDI Géza: *A regeneratio. Jogtudományi Közlöny*, 1890/7. 50.

⁴⁹ *Pesti Napló*, 1882. április 8. 2.

⁵⁰ BEKSICS Gusztáv: *A városok magyar eleme és az esküdtszék. Ellenőr*, 1882. április 18. 2. Vö. *Ellenzék*, 1882. április 14. 1.

biztonság aláásásához vezet.⁵¹ Eddig a pontig érvelése szándéktalan vádemelésként olvasható a mindennapos gyakorlat ellen, ahogyan a korabeli Magyarország egyik felén a büntetőügyeket tárgyalták. De a fogyatékoságok litániájához annak eshetőségét is hozzáfűzte, hogy az esküdtek nem értik a vádiratot és a védőbeszédeket.

Jeszenszky ugyanazon népszámlálási adatokhoz fordult, amelyeket Beksics a reform ellenében idézett. Ő azonban azt olvasta ki belőlük, hogy még a legkevésbé magyar törvényszéki kerületben is elég magyarul tudó akad ahhoz, hogy senkit se kelljen egymást követő két évben a kisorsolandók jegyzékébe írni. Ezekben a „legkedvezőtlenebb” megyékben ráadásul, jegyezte meg elégedetten, a magyarul tudók többsége nem is magyar nemzetiségű, ami szerinte védelmet nyújt az elfogultság vádja ellen is. A millenniumi korszak optimista lendületével és sajátos ellentétben saját gyászos képével az ország nyelvi megosztottságáról, Jeszenszky gyakorlatilag érettnek nyilvánította Magyarországot a büntető esküdthíróság bevezetésére.

Az állampolgárok közti egyenlőség elve végül alulmaradt a magyar nyelv szupremáciájával szemben, mikor a büntetőjogi perrendtartás reformjáról szóló törvényjavaslatba 1893-ban belefoglalták a nyelvismereti kritériumot.⁵² A javaslat végső változatát már Szilágyi távozását követően, Bánffy Dezső idején dolgozták ki, és ez az időszak nem kedvezett a visszafogottságnak a magyar nyelvtudás terjedésével kapcsolatban. Véget értek az idők, amikor Beksics még anélkül fejthette ki érveit a magyarul beszélők oligarchiája ellen, hogy válaszul nemzetietlennek bélyegezzék. Időközben az épp miniszteri tanácsosként fungáló Beksics maga is megváltoztatta nézeteit. Ami Jeszenszkyt illeti, ő ez idő tájt a kisebbségi mozgalmak ellenőrzésére szánt nemzetiségi ügyosztályt szervezte.

A legtekintélyesebb jogi folyóiratban megjelent névtelen vezércikk újabb, a magyar nyelv elsajátítására ösztönző intézkedés-

⁵¹ JESZENSZKY Sándor: Esküdtszék és nemzetiségek. *Jogtudományi Közlöny*, 1889/48. 386.

⁵² *Képviseelőházi irományok*, 1892. 35. kötet, 375.

ként üdvözölte a nyelvismereti klauzula bevezetését.⁵³ A „mérsekelt” román Iosif Gall által a felsőházban beterjesztett módosító javaslat a magyaron kívül a vidéken beszélt nyelvek ismeretét is elvárta volna az esküdtektől, de miután a miniszter emlékeztette a felsőházi tagokat, hogy – úgymond – az igazságszolgáltatás hivatalos nyelve harminc éve kizárólag a magyar, a javaslatot nem vették napirendre.⁵⁴ Az elfogadott törvény (1897. évi XXXIII. tc., 9. §) azonban előírta, hogy a jegyzékben föl kell tüntetni az esküdtek által beszélt valamennyi nyelvet.

A büntető esküdttbíróóságok nyilvánvalóan megnövelték a bírósági tolmácsolás súlyát. Az intézményről szóló vitában annak támogatói jócskán eltúlozták az egyéni többnyelvűség mértékét a többnyelvű vidékeken, amikor az állították, hogy a magyarul beszélők általában értik a környezetükben beszélt egyéb nyelveket is. Jóval valószínűbb volt, hogy a tizenöt esküdtt valamelyike tolmácsra szorult, ha a vádlott vagy a tanú nem beszélt magyarul, mint ha egy bíró tárgyalta volna az ügyet.⁵⁵ Másrészt az esküdtek körének a magyarul beszélőkre való szűkítése legalább elméletben kizárta annak a lehetőségét, hogy az esküdtek egymást vagy a vádiratot ne értsék. Csakhogy a jegyzékbe való felvétel saját beválláson alapult, és kérdés, ki ellenőrizte volna a tehetős és tekintélyes polgárok magyar nyelvi képességeit. A polgár jogos büszkeséget érezhetett afelett, hogy képes megérteni egy magyar újságot, de ez nem jelentette azt, hogy álláspontja mellett is szabatosan tudott volna érvelni magyarul. Így eshetett meg például, hogy a fehértemplomi esküdtek tolmács segítségére szorultak, amikor magyar nyelven voltak kénytelenek tanácskozni.⁵⁶

⁵³ A bűnvádi eljárás javaslata és az esküdtszék. *Jogtudományi Közlöny*, 1895/36. 283.

⁵⁴ ANTAL Tamás: I. m. 242–243.

⁵⁵ Márki Sándor ismertet naplójában egy tárgyalást, amely a kolozsvári törvényszéken Lehmann Róbert tolmács közvetítésével zajlott a jegyzőjük ellen mérenyelt elkövetésével vádolt falusiak ellen; MÁRKI Sándor *Naplói*. 1. kötet. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2015. 338.

⁵⁶ *Délvidék*, 1900. február 18. 1.; uo. 1900. november 4. 2.

Bírósági tolmácsolás

A dualista Magyarország csupán maroknyi hites bírósági tolmácsot örökölt a megelőző rendszerektől.⁵⁷ A nemzetiségi törvény (12. §) ígéretet tett rá, hogy a felsőbb bíróságoknál az állam a saját költségén fordítókat fog alkalmazni, hogy az akkor még javarészt írásos perek anyagát magyarra fordítsák, ha alsóbb fokon kisebbségi nyelven folytatták le őket. Az 1868-as polgári perrendtartás már tolmácsokról szólt, akiknek feladatát kettősként határozta meg: egyrészt a bírák által nem értett nyelven beérkező iratok, másrészt a magyarul nem beszélő tanúk és szakértők vallomásának lefordítására rendszeresítette volna őket.⁵⁸ Ennél részletesebb szabályozást nyújtott egy 1873-as igazságügyi miniszteri rendelet, amely egyebek között előírta, hogy a jelölt a törvényszéki elnökből és két, a nyelvet ismerő bíróból álló bizottság előtt vizsgát tegyen.⁵⁹ Mivel egyrészt semmi sem garantálta a bírósági tagok hozzáértését, másrészt a nyelvtudáson kívül semmilyen más, a tolmáctól elvárható készséget nem vizsgáltak, ez az intézkedés nem tette különösebben magasra a mércét.

A bíróságok saját irodai átalányuk terhére az 1869-ben a miniszterelnökségen föllállított fordítói osztálytól is rendelhettek hiteles fordítást. A gyakorlatban inkább budapesti bíróságok és ügyészségek választották ezt a hosszadalmas eljárást, vidéki intézmények pedig csak a környékükön nem beszélt nyelvekből. A legtöbb bíróság ugyan nem rendelkezett kijelölt tolmáccsal, mégis igyekezett házon belül megoldani a kérdést. Így az 1870-es évek közepétől az 1890-es évek közepéig a fordítói osztály mindössze évi pár száz iratot fordított le bírósági megrendelésre.⁶⁰

A következő másfél évtizedben az 1873-as rendelet azon előírása bírt döntő jelentőséggel, amely az igazságügyi alkalmazottakat kötelezte rá, hogy szükség esetén ingyen tolmácsoljanak.⁶¹

⁵⁷ VÁRADY Gábor: *Hulló levelek*. 2. kötet. Sichermann, M.-Sziget, 1894. 160.

⁵⁸ 1868: LIV. tc., 551., 554. és 555. §.

⁵⁹ *Magyarországi rendeletek tára*, 1873. 607–608.

⁶⁰ MNL OL K26. 195/1873., 12/1874., 91/1875., 204/1884., 213/1885., 330/1895. és 452/1899.

⁶¹ *Magyarországi rendeletek tára*, 1873. 606.

Némileg a nemzetiségi törvénnyel összhangban, a rendelet csak a fellebbviteli bíróságoknál alkalmazott volna hites tolmácsokat állandó személyzetként. De középtávon még ez az elvárás is túlzottnak bizonyult. 1876-ig mindössze húsz állandó hites tolmácsot neveztek ki a kisebbségi nyelvekre, és a bíróságok sem írtak ki ennél több pályázatot. Közülük ráadásul legalább tizenhét csak mellékkeresetként üzte a tolmácsolást. Tizenhárman egy, hatan két nyelvből tették le a képesítő vizsgát, míg Szepsy Lajos vingai postamester románul, szerbül és bolgárul is tolmácsolt, sőt később még a német nyelvre is képesítést szerzett.⁶² 1883-ig az állandó tolmácsok száma ugyan ötvenre emelkedett, de a járásbíróságokon nem maradt egyetlen román és szerb-horvát tolmács sem.⁶³ Összehasonlításként: míg a magyar rendszerben két és fél millió románra nyolc tolmács jutott, a bécsi bíróságok nyilvántartásában ugyanazon évben huszonnégy hites román tolmács szerepelt.⁶⁴

Az állandó tolmácsok kinevezésének vontatott menete mögött az is ott állt, hogy a domináns elit vonakodott „paraszti nyelvek” ismeretét olyan kulturális tőkeként elismerni, amely középosztálybeli megélhetést tud biztosítani. Természetesen sok ezer „nadrágos” férfi váltotta többnyelvűségét és interkulturális készségeit anyagi haszonra a kor Magyarországon, de nemigen létezett olyan szakma, amelyben például a szlovák nyelv ismeretéből nyílt társadalmi presztízst lehetett volna kovácsolni. A tolmácsok széles körű alkalmazása ráadásul olyan játékkeret nyitott volna meg, ahol a kisebbségek helyzeti előnyből indultak, márpedig a döntéshozók külső kényszer nélkül aligha törték volna magukat, hogy a különálló kisebbségi értelmiséget erősítsék.

Mindezt fontolóra véve váratlan fordulatnak tűnhet, hogy a hites tolmácsok száma pont a nyolcvanas évek végén, a millenniumi korszak hajnalán indult gyors növekedésnek, hogy 1899-re elérje a kétszáztizennégy főt, majd ezen a szinten stabilizálód-

⁶² *Magyarországi rendeletek tára*, 1876. 70.; *Pesti Hírlap*, 1888. június 11. 7.

⁶³ *Magyarországi rendeletek tára*, 1883. 186–187.

⁶⁴ Michaela WOLF: *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Böhlau, Wien, 2012. 135.

jék.⁶⁵ Ezzel a nemzetiségi törvény vonatkozó ígérete harminc év elteltével beteljesült annyiban, hogy a fordítás végre formálisan is gyökeret vert a törvényszékeken, még ha nem is államköltségen és nem is az első fokon kisebbségi nyelven lefolytatott perek miatt. A fordításra Budapestre küldött iratok száma is elapadt ezekben az években. A fordulat azonban nem jelzett nyelvpolitikai irányváltást, csupán azt, hogy a kormányzat fölkészült a tolmácsok növekvő igénybevételére. A tolmácsok megszorodása ugyanis egybeesett az esküdtszék bevezetésének előkészítésével és a polgári perrendtartás 1893-as reformjával, amely a szóbeli eljárást kiterjesztette a háromszáz forint tárgyérték feletti perekre.

A századfordulón a tolmácsok a következő módon oszlottak el az egyes nyelvek között, a nyelvek anyanyelvi beszélőinek számával összevetve (l. táblázat).

Állandó bírósági tolmácsok 1899-ben kisebbségi nyelvek szerint, összevetve a nyelvek anyanyelvi beszélőinek számával⁶⁶

Nyelv	Tolmácsok ⁶⁷	Anyanyelvi beszélők	Magyarul nem tudó anyanyelvi beszélők	Egy tolmácsra jutó anyanyelvi beszélők	Egy tolmácsra jutó magyarul nem tudó anyanyelvi beszélők
		(1900) ⁶⁸			
román	48	2 799 479	2 541 616	58 322	52 950
német	125	2 135 181	1 371 611	17 081	10 973
szlovák	42	2 019 641	1 693 015	48 086	40 310
szerb-horvát	32	~725 032	531 049	~22 657	16 596
rutén	2	429 447	387 835	214 723	193 918
szlovén	2	98 941		49 471	
olasz	5	27 482		5 496	
bolgár	2	~13 887		~6 944	

⁶⁵ *Igazságügyi Közlöny*, 1899/5. 150–157.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A több nyelvre kinevezett tolmácsok miatt a sorok összege nem 214.

⁶⁸ *Magyar Statisztikai Közlemények*, új folyam, 27 (1909). 82*, 84* és 136. A bunyevácokat, sokácokat, krassovánokat, dalmátokat és bosnyákokat a szerb-horvát anyanyelvűekhez számítva és a bolgárok számából levonva a krassovánokét.

Az ötödik és hatodik oszlop mutatja a legvilágosabban az egyes nyelvek közötti egyenlőtlenségeket. A német tolmácsok magas aránya a nyelv presztízsét és összbirodalmi közvetítő szerepét tükrözi, egyszersmind a piaci vagy osztályszempont beszüremkedését is. Egyrészt a pereskedni kényszerülő külföldiek nagyobb valószínűséggel értették meg magukat németül, mint bármely más hazai nyelven. Másrészt azonban a főbb hazai nemzetiségek közül is a németek voltak a legtehetősebbek. A legkevesebb tolmács épp azon két nemzetiségre jutott, amelyek körében a magyar nyelvtudás a tíz százalékot sem érte el. Az, hogy a négyszázezernyi rutén beszélő igényeit mindössze két tolmáccsal gondolták kielégíteni, nyilván összefüggött azzal, hogy a ruszinok alkották a legírástudatlanabb és a legkevésbé fizetőképese csoportot. Emellett az is szerepet játszhatott, hogy az eleve szűk ruszin értelmiségi réteg több különböző sztenderd változat mellett tette le a garast.⁶⁹ Nem véletlenül, a törvénytárnak a törvény által előírt nemzetiségi nyelvű kiadásai közül is a rutén készült el a leghézagosabban.⁷⁰

A helyzet továbbra sem változott annyiban, hogy az új tolmácsok közül is kevesen éltek elsősorban tolmácsolásból. A kétszáztizennégy tolmács közül ötvennégyet maga a hivatalos forrás azonosít ügyvédként, további hatvanhárom pedig a tisztí címtár.⁷¹ Sokan közülük valószínűleg már korábban is vállaltak alkalmi tolmácsolást. A többiek közül legalább huszonháromnak volt más értelmiségi hivatása, legalább hatan nyugalmazott bírák vagy igazságügyi alkalmazottak voltak, és legalább négyüket más állami hivatalok is alkalmazták fordítóként. De még a főállású tolmácsok is végeztek más hivatali munkát két megbízás között.⁷² Az etnikus hovatartozásukat illetően nem áll ugyan rendelkezésre forrás, de a német kivételével (a százhuszonöt német tolmács közül csak ötvenkilenc viselt német családnevet) az összes nyelv tolmácsai között az adott kisebbségből származók

⁶⁹ MAYER Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Akadémiai, Budapest, 1977.

⁷⁰ MNL OL K26. 693. csomó, 1049/1900.

⁷¹ *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1899.

⁷² MNL OL K26. 1,563/1893.

alkották a többséget.⁷³ A fordulat mérlege kétarcú: pár tucatnyi kisebbségi vagy kisebbségi háttérű értelmiségi többletbevételhez jutott, ez azonban önmagában nem volt elég középosztályi egzisztencia fenntartására. Nem alakult ki tolmácsoló.

Az egyenleg hasonlóképp ambivalens a nyelvi jogok szempontjából is, túl az egyes nyelvek változó lefedettségén. A tolmácsoló a perköltség részét képezte, amelyet a vesztes fél viselt, polgári ügyekben azonban már 1873-ban mindkét felet előzetes fizetésre kötelezték.⁷⁴ A díjat ekkor két korona ötven krajcárban állapították meg négyórányi munkáért, és ennyibe került egy tipikus tárgyalás is.⁷⁵ Márpedig ez jelentős kiadást jelentett egy átlagos földművesnek – országrésztől függően három-öt napi napszámomunkával tudott megkeresni ennyit, már tudniillik ahol készpénzben fizettek.⁷⁶ Amikor tehát valóban feltűntek a törvényszékeken a tolmácsoló, a pereskedés terhei annak ellenére növekedtek, hogy a tolmácsoló változatlan maradt. Ráadásul az 1893. évi XVIII. tc. 39. §-a a tényállás felderítése céljából bemutatott iratok hiteles magyarrá fordításának terhét is a felekre hárította. Ezek olyan költségek voltak, amelyek bármely állampolgárban könnyen keserőséget szültek – végső soron anyanyelvénél el nem ismert státusza miatt:

Ezek a tolmácsolói díjak az igazságszolgáltatást sok esetben igazságtalanul drágává teszik, mert még a községi bíróságoktól a járásbíróságokhoz füllebbezett perekben is – a melyekben a per tárgya rendszerint csak néhány koronát tesz ki és 40 koronát nem haladhat meg – minden egyes tárgyalásért 5 korona jár a tolmácsolónak. Ily körülmények között a nemzetiségi vidékeken a köznép a tolmácsolói díjakat anyanyelvénél használatáért kijáró büntetésnek tekinti és minden külön izgatás nélkül sincs a magyar igazságszolgáltatástól valami nagyon elragadtatva.⁷⁷

⁷³ *Igazságügyi Közlöny*, 1899/5. 150–157.

⁷⁴ *Magyarországi rendeletek tára*, 1873. 616.; uo. 1876. 69.

⁷⁵ *Budapesti Közlöny*, 1873. 2044.

⁷⁶ GYÖRGY Endre: Gyakorlati adatok a munkabér alakulásának kérdéséhez. *Nemzetgazdasági Szemle*, 1874/5. 290–292.

⁷⁷ MERCATOR: I. m. 62. Kiemelés az eredetiben.

A postai kézbesítőket 1893 és 1911 között rendelet kötelezte arra, hogy a hivatalos levelek tartalmát elmagyarázzák az írástudatlan címzettnek, de csak akkor, ha az illető beszélt magyarul.⁷⁸ A rendeletalkotónak nyilván magyar egynyelvű kézbesítők jártak a fejében, és a kézbesítőktől elméletileg el is várták a magyar nyelv ismeretét. A valóságban persze messze nem jutott minden postaállomásra magyarul értő kézbesítő. Egy Hunyad vármegyei állami iskolai tanító jellemzően az alábbi példával illusztrálta, hogy a köznép kárát látja a magyar nyelvismeret hiányának:

Az utcán jártomban gyakran esett meg, hogy egy-egy oláh atyafi messziről levett kalappal jött felém s megszólított: Kérem nagyságos ur (neki mindenki nagyságos ur), hova szól ez az irás?

A bizony neked szól, nem jelentél meg, mikorra hívtak a törvénytöréshez, s elvesztetted a peredet.⁷⁹

Ezzel egy időben sok községi hatóság (a városokat is ideértve) volt képes rá Magyarországon, hogy értesítéseit a polgárok vélelmezett anyanyelvén küldje ki.⁸⁰ Ez a megoldás Európában több helyütt működött, és a nemzetközi irodalom olyan korabeli példáról is tud, amikor egy belső ügykezelésében hangsúlyosan egynyelvű bírósági rendszer a helyi többség nyelvéhez alkalmazkodva próbálta orvosolni a kérdést. Az algériai francia bíróságokon alkalmazott fordítók (a franciák meghagyták a hagyományos kádibírászkodást is) a muzulmán peres feleknek küldött iratokhoz arab nyelvű összefoglalót mellékeltek.⁸¹ A polgárokkal való

⁷⁸ *Polgári Törvénykezés*, 1893. 40.; 1911: I. tc., 168. §.

⁷⁹ KOLUMBÁN Samu: A magyar nyelvtanítás nem magyar nyelvű iskolákban. *Néptanítók Lapja*, 1895/2. 18.

⁸⁰ Ez különösen az erdélyi száz városokra igaz. Vö. Ágoston BEREZC: German and Romanian in Town Governments of Dualist Transylvania and the Banat. In: Carl BETHKE–Markian PROKOPOVYCH–Tamara SCHEER (eds.): *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Brill, Leiden, 2019. 154–156.

⁸¹ Christophe JUHEL: Les interprètes de l'Algérie française du XIXe siècle: un corps d'officiers au service du bilinguisme juridique. [Tolmácsok a XIX. századi francia Algériában: egy tisztviselői kar a jogi kétnyelvűség szolgálatában.] In: D. BAISSSET–Ali FILALI (éd.): *Le Bilinguisme juridique dans les pays du Maghreb: Colloque international Perpignan 2 & 3 avril 2012*. [Jogi kétnyelvűség a Magreb-országokban: a Perpignanban, 2012. április 2–3-án tartott nemzetközi kolokvium.] Université d'Alger 1 Vice rectorat de la formation supérieure de post-graduation, de l'habilitation universitaire et de la recherche scientifique, Algiers, 2012. 48.

hatékony érintkezésnek azonban még plurális gyakorlat mellett is határt szabott az alacsony alfabetizáció – Algériában éppúgy, mint Hunyad vármegyében.

Az egynyelvű felszín alatt

Említettem, hogy a törvény a hites tolmácsokat bizta meg a bírósághoz benyújtott iratok hiteles fordításának elkészítésével.⁸² Ennek a szabálynak a szó szerinti betartatása a legtöbb járás-bíróságnál azzal járt volna, hogy a felek a magyarra fordítandó iratokat felküldik az illetékes törvényszékhez. Hogy ezzel mekkora terhet vettek volna a vállukra, annak mérlegelésénél érdemes figyelembe venni, hogy a kisebbségi nyelvű írásbeliség a nyilvánosságban korántsem jelentett valamiféle egzotikumot. Sokszor éppen a normát jelentette – az egyes nyelveknél különböző mértékben –, hiszen az anyanyelvű írni-olvasni tudás jóval kiterjedtebb volt, mint a magyar nyelvismeret. Léteztek persze olyan vidékek is, ahol a magyar nyelv kulturális hegemoniája olyan erős és az írni-olvasni tudók aránya olyan alacsony volt, hogy az írásbeliség teljesen elvált a beszélt nyelvtől, és klasszikus diglosszia alakult ki.⁸³ A vállalatok egy része viszont némétül, az etnikus egyházak és az általuk fenntartott intézmények valamely kisebbségi nyelven vitték ügyeiket, a végrendeletek és szerződések egész megyékben rendszeren szintén kisebbségi nyelven születtek – nem beszélve a kiegészítés előttről fennmaradt német vagy épp latin nyelvű iratokról. A peremterületeken még a századforduló környékén is szokásos lehetett, hogy a benyújtott iratoknak csak kisebb része volt magyar nyelvű, számos vidéken pedig épp a bíróságok jelentették a magyar hivatali írásbeliség előretolt állásait. Nem meglepő tehát, hogy a gyakorlatban ennél rugalmasabban kezelték a kérdést, és gyakran eltekintettek a hiteles fordítástól. Egy sikkasztással gyanúsított egyházközségi pénztáros ügyében például a román ügyvéd az egyházközség

⁸² *Magyarországi rendeletek tára*, 1873. 606.

⁸³ Charles A. FERGUSON: Diglosszia. In: SZÉPE György–PAP Mária (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Gondolat, Budapest, 2009. 291–317.

eredeti, román nyelvű jegyzőkönyveit nyújtotta be bizonyíték-ként a puji járásbíróshoz, saját magyar összefoglalóinak a kíséretében.⁸⁴ Kérdés azonban, megtakaríthatta volna-e hasonló ügyekben a hiteles fordítás költségeit, ha az ügyet megfellebbezték.

Az említett 1873-as rendelet alapján, amely a bíróságoknak módot adott rá, hogy állandó tolmács hiányában egy-egy tárgyalásra bármely „helybeli tisztességes egyént” felekkessenek, gyakran egy, az adott ügyben nem érdekelt ügyvéd ugrott be tolmácsolni.⁸⁵ Sőt, egy 1911-es népgyűlésen az idős román ügyvéd-politikus Gheorghe Pop de Băsești (Illésfalvi Pap György) arra is utalt, hogy korábban egy polgári perben az ellenérdekű fél tanújának tolmácsolt.⁸⁶ Emellett a járásbíróshoz széles körben támaszkodtak az altisztek, díjnokok és szolgák nyelvismeretére. Mivel a segítségnyújtásért a tevékenységért nem járt külön díjazás, ez volt a legolcsóbb módszer a nyelvi szakadék áthidalására. Míg az egyszerű peres felek közül néhányan talán örültek, hogy ingyen tolmácsolják a szavaikat, a személyükben függő és a jogban járatlan tolmácsok visszaélésekre is alkalmat adtak.⁸⁷ Kisebbségi politikusok ezenkívül többször sérelmezték, hogy a bíróságok inkompetens személyek pontatlan fordításai alapján ítélnék el vádlottakat – igaz, ők a hites tolmácsok egy részét is inkompetensnek tartották.⁸⁸

Az előírások szerint a bíró a tárgyalóteremben magyarul érintkezett a védőkkel és tolmács útján a magyarul nem beszélő vádlottakkal, peres felekkel és tanúkkal. Noha a nyelvtudás nem volt szempont a kinevezések során, szórványos bizonyítékok

⁸⁴ ANR Deva, Fondul personal Toma Ienciu.

⁸⁵ *Magyarországi rendeletek tára*, 1873. 606.

⁸⁶ *Szinérváralja*, 1911. október 2. 2.

⁸⁷ JANCSÓ Károly: A vármegye és a nemzetiségek. *Nyugat*, 1912/9. 780.

⁸⁸ Teodor V. PĂCĂȚIAN: I. m. 526.; Partenie Cosma képviselőházi beszéde 1879. május 5-én. In: *Képviselőházi napló*, 1878. 5. kötet, 363.; Victor MIHÁLYI: Ziarul întâmplărilor mai momentuoase din viața Episcopului Victor Mihályi al Lugojului, scris cu mâna-i proprie în următoarele. [Napló Victor Mihályi lugosi püspök életének legjelentősebb eseményeiről, saját kezétől, ahogy következnek.] In: Nicolae BOCSAN–Ion CĂRJA (red.): *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa (1841–1918)* [Egy elfeledett püspök emlékezései: Victor apszai Mihályi, 1841–1918.] Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009. 267.

arra vallanak, hogy a helyi nyelvet többé-kevésbé folyékonyan megtanult bírák sokszor inkább lemondtak a tolmács használatáról, hogy időt és a felek számára pénzt takarítsanak meg.⁸⁹ Ez a gyakorlat a 73%-ban szlovák nyelvű Nyitra vármegyében azt a benyomást keltette a magyar nyelv szupremáciáját féltő jogászban, hogy „fájdalom, a nyitrai törvényszéknél a főtárgyalások tulnyomó része tót nyelven folyik”, holott magából a leírásból kiderül, hogy a szlovák nyelvhasználat a vádlottakkal és tanúkkal történő kommunikációra szorítkozott.⁹⁰ Bozóky Mátyás volt aradi járásbíró szavai az első világháború éveiből némi betekintést engednek a tökéletlen kommunikáció napi rutinjába ott, ahol a bíró tolmács nélkül érintkezett a felekkel:

Igaz ugyan, hogy eddig mint bíró, több, mint 14 éven át tolmács nélkül tárgyaltam, úgy német, mint román ajkú felekkel, azonban ott a perekben és egyéb ügyekben a kérdések hasonló tárgyra vonatkoztak, s kisebb nyelvtudással, vagy kevesebb szóismetettel is a feleket megértettem és magamat megértetni tudtam.⁹¹

Függetlenül attól, hogy a bíró és a felek találtak-e közös nyelvet, a jegyzőkönyvet mindig magyarul vezették. A kezdeti időszakhoz képest, amikor a tanúvallomásokot még sokszor azon a nyelven vették fel, ahogyan elhangzottak, a magyar nyelvű írásos gyakorlathoz való ragaszkodás további pontatlanságok és félreértések veszélyét hordozta magában, és – joggal-jogtalanul – alááshatta az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat. Különösen alkalmas volt erre, amikor a vádlottat vagy a tanút kétszeres fordításban szembesítették saját vallomása szövegével. Márpedig ez a szerencsétlen gyakorlat logikus folyománya volt a kizárólagosan magyar jegyzőkönyvezésnek, illetve az elvnek, amelyet az 1896. évi XXXIII. tc. 78. §-a megerősített, hogy a jegyzőkönyv tartalmát a magyarul nem értő felek számára a saját nyelvükön ismertetni kell.

⁸⁹ Ezt az 1911. évi I. tc. 229. §-a is megengedte.

⁹⁰ *Ügyvédek Lapja*, 1902/48. 7. és 1902/50. 8. Az idézet az utóbbi helyről való.

⁹¹ Idézi RIGÓ Máté: A belső idegen: többnyelvűség és az állam Magyarországon az első világháború idején. *Műhely*, 2014/5–6. 142.

Kitekintés

Büntetőügyekben a nemzetiségi törvény intézkedései közül a későbbi törvények csak annyit vettek át, hogy a vádiratot és az ítéletet tolmácsolni kell a vádlott nyelvén. Nehéz erre valódi jogként gondolni olyan kisebbségekről szólván, amelyek az adott törvényszéki kerületben a többséget alkotják és nem járatosak a bíróság nyelvében. Azonban a magyarországi szabályozás még az első világháború küszöbén is kielégítőbb volt, mint más, nyelvíleg egyneműbb „nemzetállamokban”. Kelet-Szerbiában például (Majdanpek, Negotin, Bor, Galambóc vidékén) a helyi többség számára altisztek fordítottak románra a bíróságokon 1904-ig, amikor rendelet tiltotta be még ezt az informális gyakorlatot is.⁹²

Az államszervezet mindazon szférái közül, amelyekkel az átlagpolgár kapcsolatba került, az igazságszolgáltatás alakította ki a leginkább homogén nyelvi gyakorlatot, bár az alsó szinteken még így is nagyobb sokféleség jellemezte, mint az akár Budapestről látszott, akár a jogászok készek lettek volna elismerni. A magyar bírósági nyelv kevesebb rossz vért szült volna, ha a perek nagy része megmarad írásos folyamatnak, azonban az egymást követő reformok széles körben kiterjesztették a szóbeli tárgyalást. A nem magyar parasztok sehol sem érezték magukat annyira sebezhetőnek és kiszolgáltatva egy (szó szerint) érthetetlen hatalom kényének, mint a tárgyalóteremben.

A megyei közigazgatáshoz képest a magyar nyelvűség kiemelt szerepet játszhatott abban, hogy a magyar igazságszolgáltatás népszerűtlenné vált a kisebbségek szemében. Nemcsak a tolmácsolás sokak számára megfizethetetlen költségeire gondolok, de a nyomatékra is, amellyel a kisebbségi nyelveket láthatatlanná igyekeztek tenni. Ez húsba vágott minden alkalommal, amikor valaki magyar nyelvű idézést kapott, amikor magyar nyelvű be-

⁹² Ksenija KOLEROVIĆ: *The Vlachs and the Serbian primary school (1878–1914): An example of Serbian Nation-Building*. Doktori értekezés. University of Manchester, 2014. 191.; Forrás: [https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/theses/the-vlachs-and-the-serbian-primary-school-18781914-an-example-of-serbian-nationbuilding\(da895ea6-d4d8-4adb-bc1b-57b9f99ddfd\).html](https://www.research.manchester.ac.uk/portal/en/theses/the-vlachs-and-the-serbian-primary-school-18781914-an-example-of-serbian-nationbuilding(da895ea6-d4d8-4adb-bc1b-57b9f99ddfd).html) (Letöltve: 2020. 11. 10.).

adványt vártak el tőle, és amikor szembesült azzal, hogy a valóságát megmásítva rögzítették. Mivel jogi és nyelvi tanácsot, magyarázatot és támogatást az egyszerű parasztember gyakran kisebbségi nacionalista köntösbe csomagolva kapott, az ilyen sérelmek különösen alkalmasak voltak rá, hogy a nyelvi lojalitást nemzeti konfliktussá alakítsák át.

Kevéssel a kiegyezés előtt egy belga bíróság halálra ítélte két ártatlan, flamand nyelvű polgárt, akik franciatudás híján nem voltak képesek magukat védeni. A fölháborodás, amit ez a justizmord kiváltott, egyenesen vezetett a flamand bírósági nyelvként való elismeréséhez.⁹³ Ez és az ehhez hasonló esetek ugyanakkor megérlelték a gondolatot a kor művelt közvéleményében, hogy méltányos ítékezés nem képzelhető el akkor, ha a bíróság nem érti a felek nyelvét, sőt kívánatos, hogy a bíróság nyelve ne térjen el a környező többségtől. Az emberektől persze bármely nyelven képtelenség lett volna elvárni, hogy kiigazodjanak a jog fogalmi distinkcióiban és bikkfanyelvében, az azonban aránytalan hátrányt okozott, ha közvetítő nélkül sem az ellenük fölhozott vádak nem értették, sem a saját verziójukat nem tudták előadni a tényekről.

Ez az eszmény azonban a legtöbb helyen az etnikus politika, költségek, szakmai érdekek és hagyományok falába ütközött, és a korban normának számító nemzetállami nyelvpolitika a magyarhoz hasonlóan nyelvileg mindenütt az igazságszolgáltatást formálta a legegyszerűbbé. Többnyelvű bírósági rendszert működtetett a telepes gyarmatok közül Kanada és Fokföld, Európában Svájc és Belgium, néhány sajátos státuszú birodalmi periféria és – ami magyarországi nézőpontból különösen éles kontrasztot alkotott – Ausztria (Ciszlajtánia) mint egész, sőt azon belül több tartomány is.

⁹³ Joep LEERSEN: Medieval heteronomy, modern nationalism: Language assertion between Liège and Maastricht, 14th–20th century. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/Revue belge d'histoire contemporaine*, 2004/4. 585.; Heleen van GERWEN: Studying the forms and functions of legal translations in history: the case of 19th-century Belgium. *Translation & Interpreting*, 2019/2. 114.

A központi politikai akaratot és alkotmányos terveket önmagukban a nyelvek közötti hegemónikus viszonyok is átírhatták. Egyrészt a nyelvek formális egyenjogúsága mellett a szakmai és civil elitek a gyakorlatban érvényesíthették a magasabb presztízsű nyelv fölényét. Az 1884-es Dutch Language Judicial Use Act (a holland nyelv bírósági alkalmazásáról szóló törvény) például széles jogokat biztosított a holland nyelvnek az igazságszolgáltatásban, de a fokföldi búr elit továbbra is az angolt preferálta.⁹⁴ Svájcban kantononként eltérő volt a bírósági nyelv, és több vegyes nyelvű kanton igazságszolgáltatása plurális elven működött. Fribourg-ban (Freiburg) azonban az ügyvédeknek még a kantonális bíróságon is egy nappal előre be kellett jelenteniük, ha németül óhajtottak védőbeszédet tartani.⁹⁵

Másrészt a bírósági nyelvekhez kapcsolt presztízs, különösen, ha e nyelvek egyben az érvényes törvények eredeti változatát is hordozták, védelmet nyújthatott akár a politikai túlerővel szemben is. A máltai igazságszolgáltatás sikeresen háritotta el az angolok törekvését, hogy az olasz helyett az angolt vezessék be, mint ahogy az orosz hatóságok offenzívája is megbukott a balti tartományok német bírúinak ellenállásán.⁹⁶ Dalmáciában a bécsi minisztérium már 1869–1872-ben elrendelte a bíróságok kétnyelvűvé alakítását, de az olasz dominanciájú bírói kar egy korábbi velencei törvényre hivatkozva egészen az 1880-as évekig szabotálni tudta ennek a véghezvitelét.⁹⁷

⁹⁴ Gardiol van NIEKERK: Multilingualism in South African courts: The legislative regulation of language in the Cape during the nineteenth century. *Fundamina*, 2015/2. 387–389.; Hermann GILMEE: The Beginnings of Afrikaner Ethnic Consciousness, 1850–1915. In: Leroy VAIL (ed.): *The Creation of Tribalism in Southern Africa*. Curry University of California Press, London, 1989. 37–38.

⁹⁵ Hans-Peter MÜLLER: *Die schweizerische Sprachenfrage vor 1914: Eine historische Untersuchung über das Verhältnis zwischen Deutsch und Welsch bis zum Ersten Weltkrieg*. Steiner, Wiesbaden, 1977. 56.

⁹⁶ Geoffrey HULL: *The Malta Language Question: A Case Study in Cultural Imperialism*. Said, Valletta, 1993. 8–9., 42–43.; Edward C. THADEN: *The Russian Government*. In: Uő: *Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1981. 44., 47., 58.

⁹⁷ Alfred MANUSSI MONTESOLE: Die Adrialänder. In: Karl Gottfried HUGELMANN (hrsg.): *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Braumüller, Wien, 1934. 650–652.

Az ausztriai gyakorlat általában kevésbé volt plurális, mint a jogszabályok sejtetni engedik. Egyrészt a *Landesüblichkeit* értelmezése körüli harc azt eredményezte, hogy egy tartományi szinten elismert, alacsony presztízsű nyelvnek kevés esélye volt érvényesülni ott, ahol a beszélői kisebbségben éltek. Az 1880-as Stremayr-rendeletek a tárgyalás nyelvét a vádlott vagy a felperes nyelvétől tették függővé. Ezzel gyakorlatilag száműzték a német bírósági nyelvet Cseh- és Morvaország cseh nyelvű vidékeiről, de a terület német nyelvű peremén ezután is hiába várhatta az állampolgár, hogy cseh beadványára csehül kapjon választ.⁹⁸ Az új, a szóbeliséget kiterjesztő büntető perrendtartás 1895-ös megjelenése után a szlovénok lakta tartományok bírái a *Landesüblichkeitet* preventív jelleggel az egyes bírósági kerületekre nézve definiálták, nehogy aktivisták a német nyelvű körzetekben is szlovén nyelvű tárgyalásokat provokáljanak ki.⁹⁹ További komplikációk adódhattak a fellebbvitel során. A krajnai bíróságok például elfogadtak szlovén nyelvű polgári keresetleveleket, de az összes periratot a felek költségén németre kellett fordítani, ha az ügy eljutott a grazi fellebbviteli bíróságig.¹⁰⁰

A bírósági tolmácsolás szükséges rosszként nélkülözhetetlen maradt Európa többnyelvű vidékein. Szükségessége dacára az európai államok ritkán fordítottak rá különösebb figyelmet vagy vállalták át a költségeit. A magyar helyzethez hasonlóan a legtöbb osztrák tartományban is a vesztes fél fizette a tolmácsot polgári perekben.¹⁰¹ A magyar viszonyokkal való párhuzamot folytatva a bécsi hites bírósági tolmácsok egyharmada-fele ügyvéd volt, akik másodállásban a kollégáik pereiben tolmácsoltak.¹⁰² Sőt, a magyarországi járásbíróságok azon gyakorlata sem volt

⁹⁸ Gerald STOURZH: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs: 1848–1918*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985. 159–165.

⁹⁹ Sergij VILFAN: *Die Österreichische Zivilprozessordnung von 1895 und der Gebrauch der slowenischen Sprache vor Gericht*. Inst. für Europ. u. Vergleichende Rechtsgeschichte an d. Rechts- u. Staatswissenschaftl. Fak. d. Univ., Graz, 1970. 12.

¹⁰⁰ Uo. 13.

¹⁰¹ Michaela WOLF: I. m.

¹⁰² Uo. 138.

példa nélküli a Lajtán túl, hogy a segédszemélyzetet vetették be tolmácsként. Az isztriai Rovigno (Rovinj) járásbíróságán a századfordulón egy írnok vagy aljegyző közvetített olaszul beszélő bírák és délszlávul beszélő felek között.¹⁰³ Nem csoda, hogy a tolmácsokra általában könnyen vetült a gyanú árnyéka – az *establishment* azzal gyanúsította őket, hogy összejátszanak a vádlottal vagy valamelyik féllel, a kisebbségi aktivisták pedig őket tették felelőssé az állítólagos hamis tanúzásokért.¹⁰⁴

Még a büntetőügyekben kirendelt tolmácsok sem mindennütt fordították le a vádlottaknak a tárgyalás teljes menetét. Az elvet, hogy a tolmácsnak a bizonyítékokat is ismertetnie kell, Algériában már 1872-ben kimondták, de az angol jog csak az 1917-es R. contra Lee Kun-per ítéletének indoklásában.¹⁰⁵ A korabeli porosz bíróságokon érvényes szabály szerint a tolmácsoknak a vádiraton és az ítéleten kívül csak a hozzájuk intézett kérdéseket kellett lefordítaniuk a feleknek.¹⁰⁶

Tolmácsi pálya rendszeres fizetéssel, képzési és minősítési rendszerekkel inkább a gyarmati szolgálatban létezett.¹⁰⁷ Egyrészt a gyarmatosítók rendszerint meghagyták a létező igazságszolgáltatást, ahol azt kellően fejlettnak ítélték (mint például a muszlim területeken), másutt pedig hozzáláttak a „bennszülött

¹⁰³ Frank WIGGERMANN: *K. u. K. Kriegsmarine und Politik: Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003. 55–56.

¹⁰⁴ Mark Ellis JONES: „The Confusion of Babel”? The Welsh Language, Law Courts and Legislation in the Nineteenth Century. In: Geraint H. JENKINS (ed.): *The Welsh Language and Its Social Domains 1801–1911*. University of Wales Press, Cardiff, 2000. 609.

¹⁰⁵ Christophe JUHEL: I. m. 45.; Joan COLIN–Ruth MORRIS: *Interpreters and the Legal Process*. Waterside Press, Winchester, 1996. 75.

¹⁰⁶ Helmut GLÜCK: *Die preußisch-polnische Sprachenpolitik: Eine Studie zur Theorie und Methodologie der Forschung über Sprachenpolitik, Sprachbewußtsein und Sozialgeschichte am Beispiel der preußisch-deutschen Politik gegenüber der polnischen Minderheit vor 1914*. Buske, Hamburg, 1979. 335.

¹⁰⁷ Lena SKALWEIT: *Dolmetscher und ihre Ausbildung im Zeitalter der europäischen Expansion: Osmanisches Reich und Afrika*. Frank & Timme, Berlin, 2018; Benjamin N. LAWRENCE–Emily Lynn OSBORN–Richard L. ROBERTS: Introduction. In: Benjamin N. LAWRENCE–Emily Lynn OSBORN–Richard L. ROBERTS (eds.): *Intermediaries, Interpreters, and Clerks: African Employees in the Making of Colonial Africa*. University of Wisconsin Press, Madison, Wis., 2006. 10–13.

bíróságok” szervezéséhez. Sőt, a britek Indiában a beszélt nyelvváltozatokhoz közel álló bírósági nyelvekkel cserélték föl a mogul időszakból maradt közép-perzsát. Másrészt a nyelvi diverzitás több helyütt (Szingapúr, Algéria) szükségessé tette a professzionális, főállású bírósági tolmácsok alkalmazását.¹⁰⁸ Amellett, hogy hozzájárultak a bennszülött társadalom ellenőrzéséhez, ezek a lépések természetesen a „civilizáló” európai kultúrák ön-reprezentációját is szolgálták.

Európában is voltak birodalmi függelékek, amelyeket a *mission civilisatrice* ethoszával kormányoztak. A két legkézenfekvőbb példa, Bosznia-Hercegovina és Írország bírósági rendszerében a nyelvkérdés szabályozása meglepő analógiákat mutat a gyarmati modellekkel. A boszniai bírácoknak érteniük kellett ugyan németül, de az ítékezés és ügyvitel nyelve a szerb-horvát („bosnyák”) volt. Utóbbi ismerete a birodalom távoli részeiből érkező bírác számára is kötelező volt, bár nyelvi produkciójuk gyakran váltott ki gúnyos mosolyt a lakosokból.¹⁰⁹ Európa másik végében Írország külön státusza, úgy látszik, indokoltá tette ír tolmácsok állami alkalmazását, míg Walesben, ahol pedig arányosan kevesebben értettek angolul, szükség esetén egy írnotok vagy épp a közönség egy tagját eskették föl ad hoc tolmácsnak.¹¹⁰ (Az ír tolmácsok száma egyébként nem volt magas, és a csak írül beszélők számával együtt folyamatosan csökkent. A századfordulón hetvenkétezer ír beszélőre jutott egy tolmács, ami nagyjából megegyezett a szlovák és román tolmácsok magyarországi gyakoriságával).¹¹¹

Hová helyezzük ebben az összképben a dualista Magyarországot? Az európai nemzetépítő diskurzusok általában a nemzetállamiság és a *mission civilisatrice* ideológiáinak valaminő

¹⁰⁸ Michelle T. KING: Replicating the colonial expert: the problem of translation in the late nineteenth-century Straits Settlements. *Social History*, 2009/4. 428–446.; Christophe JUHEL: I. m.

¹⁰⁹ Dževad JUZBAŠIĆ: Die Sprachenpolitik der österreichisch–ungarischen Verwaltung und die nationalen Verhältnisse in Bosnien–Herzegowina, 1878–1918. *Südost-Forschungen*, 2002–2003. 242–249.

¹¹⁰ Mary PHELAN: *Irish Language Court Interpreting 1801–1922*. Doktori értekezés. City University, Dublin, 2019; Mark Ellis JONES: I. m. 609.

¹¹¹ Mary PHELAN: I. m. 140., 164.

elegyével legitimálták gyakorlatukat, a hangsúlyt az előbbire téve. Ebben Magyarország osztozott az összes korabeli önjelölt nemzetállammal. De az, hogy polgárainak (Horvátország nélkül) a magyar elitek által is vallott etnikai-nyelvi kritériumok alapján legfeljebb a fele volt magyar, Magyarországot a legvalószínűtlenebb és leghiteltelenebb pályázóvá tette erre a címre (az egynyelvű szlovák beszélők nyilvánvalóan nem a magyar nyelv valamely nyelvjárását beszélték), az pedig, hogy a többieknek csak töredéke beszélt magyarul, nem keltette egy kulturálisan kohezív közösség benyomását. Nyelvileg hasonlóan széttagolt állam kevés létezett Európában, és azok már a korban is többnyelvű igazságszolgáltatási rendszert működtettek. A századforduló után a tömeges asszimiláció lehetőségéből kiábrándult közirók sürgették az átállást egy birodalmi típusú nyelvpolitikára, amely a „jó kormányzás” eszményét az alsóbb szinteken a nép nyelvén való külső adminisztrációval valósította volna meg. Ez a bíróságokon a tolmácsok és fordítók kiterjedtebb igénybevételével és a köztisztviselői karba való szoros betagozásával járt volna. Ez a terv azonban még egy diszkriminatív, a kisebbségeket kizáró személyzeti politikával ellensúlyozva sem vonzotta a magyar politikai elitet. Már csak azért sem, mert a periférián többséget alkotó népelemek nem rokontalan izolátumokat alkottak, hanem a századelőre már kivétel nélkül a határokon túli nemzeti projektekhez kapcsolódtak. A magyar kísérlet, hogy a nyilvánvalóan allogén népelemet nemzetállami eszközökkel semlegesítsék, leginkább az egykori lengyel területeken a 19. század utolsó harmadában folytatott porosz és orosz politikákhoz hasonlított, és osztozott azok legitimitási deficitjében.

